

M. TVLLII CICERONIS
TVSCULANARVM
QVAESTIONVM

AD

B R V T V M

LIBER I.

DE

CONTEMNENDA MORTE.

CUM defensionum laboribus, senatoriisque
muneribus aut omnino, aut magna ex parte
essem aliquando liberatus, retuli me, Brute,
te hortante maxime, ad ea studia, quæ re-
tenta animo, remissa temporibus, longo in-
tervallo intermissa revocavi: & cum omnium
artium, quæ ad rectam vivendi viam perti-
nerent, ratio & disciplina, studio sapientiæ,
quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc
mihi Latinis literis illustrandum putavi: non,
quia philosophia Græcis & literis & docto-
ribus percipi non posset; sed meum semper
judicium fuit, omnia nostros aut invenisse
per se sapientius, quam Græcos; aut accepta

ab illis fecisse meliora, quæ quidem digna
² statuissent, in quibus elaborarent. Nam mo-
res & instituta vitæ, resque domesticas ac
familiares nos profecto & melius tuemur &
lautius: rem vero publicam nostri maiores
certe melioribus temperaverunt & institutis
& legibus. Quid loquar de re militari? in
qua cum virtute nostri multum valuerunt,
tum plus etiam disciplina. Jam illa, quæ
natura, non literis affecuti sunt, neque
cum Græcia, neque ulla cum gente sunt
conferenda. Quæ enim tanta gravitas,
quæ tanta constantia, magnitudo animi,
probitas, fides, quæ tam excellens in om-
ni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum
³ maioribus nostris comparanda? Doctrina
Græcia nos & omni literarum genere supe-
rabat; in quo erat facile vincere non repu-
gnantes. Nam cum apud Græcos antiquissi-
mum sit e doctis genus poetarum, si quidem
Homerus fuit & Hesiodus ante Romam con-
ditam, Archilochus regnante Romulo; se-
rius poeticam nos accepimus: annis enim fe-
re DX post Romam conditam Livius fabulam
dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano,
consulibus, anno ante natum Ennium, qui
fuit major natu, quam Plautus & Nævius.

Sero igitur a nostris poetæ vel cogniti,²
vel recepti. Quamquam est in Originibus,
solitos esse in epulis canere convivas ad
tibicinem de clarorum hominum virtuti-
bus; honorem tamen huic generi non faif-
se, declarat oratio Catonis, in qua obje-
cit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in
provinciam poetas duxisset: duxerat autem
consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium.
Quo minus igitur honoris erat poetis, eo mi-
nora studia fuerunt; nec tamen si qui magnis
ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis
Græcorum gloriæ responderunt. An cense-⁴
mus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi da-
tum esset, quod pingeret, non multos etiam
apud nos futuros Polycletos & Parrhasios
fuisse? Honos alit artes, omnesque incen-
duntur ad studia gloria; jacentque ea sem-
per, quæ apud quosque improbantur. Sum-
mam eruditionem Græci sitam censebant in
nervorum vocumque cantibus, igitur & Epa-
minondas, princeps, meo judicio, Græciæ,
fidibus præclare cecinisse dicitur: Themisto-
clesque aliquot ante annos, cum in epulis
recusasset lyram, habitus est indoctior. Er-
go in Græcia musici floruerunt, discebantque
id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus

5 doctrina putabatur. In summo apud illos
honore geometria fuit; itaque nihil mathe-
maticis illustrius. At nos, metiendi, ratio-
cinandique utilitate, hujus artis terminavi-
3 mus modum. At contra oratorem celeriter
complexi sumus: nec eum primo eruditum,
aptum tamen ad dicendum: post autem eru-
ditum. nam Galbam, Africanum, Laelium,
doctos fuisse traditum est; studiosum autem
eum, qui iis ætate anteibat, Catonem; post
vero Lepidum, Carbonem, Gracchos; dein-
de ita magnos nostram ad ætatem, ut non
multum, aut nihil omnino Græcis cederetur.
Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec
ullum habuit lumen literarum Latinarum;
quæ illustranda & excitanda nobis est, ut, si
occupati profuimus aliquid civibus nostris,
6 profimus etiam, si possumus, otiosi. In quo
eo magis nobis est elaborandum, quod multi
jam esse Latini libri dicuntur scripti incon-
siderate, ob optimis illis quidem viris, sed
non satis eruditis. Fieri autem potest, ut re-
cte quis sentiat, & id, quod sentit, polite
eloqui non possit. sed mandare quemquam
literis cogitationes suas, qui eas nec dispo-
nere, nec illustrare possit, nec delectatione
aliqua allicere lectorem, hominis est intempe-

ranter abutentis & otio, & literis. Itaque
suos libros ipsi legunt cum suis, nec quis-
quam attingit, præter eos, qui eandem li-
centiam scribendi sibi permitti volunt. Qua-
re si aliquid oratoriæ laudis nostra attulimus
industria, multo studiosius philosophiæ fon-
tes aperiemus, e quibus etiam illa manabat.
Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scien- 4
tiæ copia, cum motus esset Isocratis rheto- 7
ris gloria, docere etiam cœpit adolescentes
dicere, & prudentiam cum eloquentia jun-
gere; sic nobis placet nec pristinum dicendi
studium deponere, & in hac majore & ube-
riore arte versari. Hanc enim perfectam phi-
losophiam semper judicavi, quæ de maximis
quæstionibus copiose posset ornateque dice-
re: in quam exercitationem ita nos studiose
[operam] dedimus, ut jam etiam scholas Græ-
corum more habere auderemus; ut nuper
tuum post discessum in Tusculano, cum es-
sent plures mecum familiares, tentavi, quid
in eo genere possem. Ut enim antea declami-
tabam causas; quod nemo me diutius fecit:
sic hæc nunc mihi senilis est declamatio. Po-
nere jubebam, de quo quis audire vellet:
ad id aut sedens, aut ambulans disputabam.
Itaque dierum quinque scholas, ut Græci ap- 8

pellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contradicerem. Hæc est enim, ut scis, vetus & Socratica ratio contra alterius opinionem differendi. nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius disputationes nostræ explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

- 5 *AUDITOR.* Malum mihi videtur esse
 9 mors. *MARCUS.* Iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? *A.* Utrisque. *M.* Est miserum igitur, quoniam malum. *A.* Certe. *M.* Ergo & ii, quibus evenit jam, ut morerentur, & ii, quibus eventurum est, miseri. *A.* Mihi ita videtur. *M.* Nemo ergo non miser. *A.* Prorsus nemo. *M.* Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. Nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset; neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriæ finis in morte. Quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam.

neceſſe eſt enim, miſeros eſſe eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati ſunt. *A.* Ita prorsus exiſtimo. *M.* Dic, quæſo, tum te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Coccyti fremitus, tranſvectio Acherontis, mento ſummam aquam attingens ſiti enectus Tantalus? num illud, quod

Sisiphu' verſat

Saxum ſudans nitendo, neque proficit hilum? fortasſe etiam inexorabiles iudices, Miroſ & Rhadamanthus; apud quod nec te L. Craſſus defendet, nec M. Antonius, nec, quamquam apud Græcos iudices res agetur, poteris adhibere Demoſthenem: tibi ipſi pro te erit maxima corona cauſa dicenda. Hæc fortasſe metuis, & idcirco mortem cenſes eſſe ſempiternum malum. *A.* Adeone me de 6
lirare cenſes, ut iſta eſſe credam? *M.* An tu hæc non credis? *A.* Minime vero. *M.* Male hercule narras. *A.* Cur? quæſo. *M.* Quia diſertus eſſe poſſem, ſi contra iſta dicerem. *A.* Quis enim non in ejuſmodi cauſa? aut 11
quid negotii eſt, hæc poetarum & pictorum portenta convincere? *M.* Atqui pleni ſunt libri contra iſta ipſa philoſophorum differen-
tium. *A.* Iſepte ſane, quis eſt enim tam

excors, quem ista moveant? *M.* Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. *A.* Ita prorsus existimo. *M.* Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. *A.* Ego vero nusquam esse illos puto. *M.* Igitur ne esse quidem. *A.* Prorsus isto modo; & tamen miseros ob id ipsum
12 quidem, quia nulli sunt, *M.* Jam malletm Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. *A.* Quid tandem? *M.* Quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non fit, dicis esse. *A.* Non sum ita hebes, ut istuc dicam. *M.* Quid dicis igitur? *A.* Miserum esse, verbi causa, *M.* Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum *Cn.* Pompejum, qui tanta dignitate, tanta gloria sit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. *M.* Revolveris eodem: sint enim oportet, si miseri sunt; tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt. *A.* Non dico fortasse etiam, quod sentio: nam istuc ipsum, non esse, cum
13 fueris, miserrimum puto. *M.* Quid? miserrius, quam omnino nunquam fuisse? ita, qui

nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt; & nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum: tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. *A.* Ita jocularis, quasi ego dicam eos miseros, qui nati non sunt, & non eos, qui mortui sunt. *M.* Esse ergo eos dicis. *A.* Immo, quia non sunt, cum fuerint, eo miseros esse. *M.* Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? *A.* Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum, *miseros*, ob id ipsum, quia non sunt. *M.* Non dicis igitur, *miser est M. Crassus*, sed tantum, *miser M. Crassus*. *A.* Ita plane. *M.* Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem ἀξιωμα: utar post alio, si invenero melius) id ergo est pronuntia-

tum, quod est verum aut falsum. Cum dicis igitur, *miser M. Crassus*: aut hoc dicis, *miser est M. Crassus*, ut possit judicari, verum id falsumne sit: aut nihil dicis omnino. *A.* Age, jam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus: cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quæ exim potest in vita esse jucunditas, cum dies & noctes cogitandum sit, jam jamque esse moriendum?

8 *M.* Ecqui ergo intelligis, quantum mali
15 de humana conditione dejeceris? *A.* Quoniam modo? *M.* Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam & sempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem; ad quam cum sit discursum, nihil sit præterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. *A.* Quam? non enim novi. *M.* Dicam, si potero, Latine: scis enim me Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Græco Latine. *A.* Et recte quidem; sed quæ tandem est Epicharmi ista sententia? *M.*

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.

A. Jam agnosco Græcum, & quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem. *M.* Jam 16

istuc quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. *A.* Quo modo hoc nihil negotii est? aut quæ sunt tandem ista majora?

M. Quoniam, si post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur.

A. Uberius ista quæso: hæc enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. sed quæ sunt ea, quæ dicis te majora moliri? *M.* Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. *A.* Non postulo id quidem; aveo tamen audire: ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficias. sed nihil te interpellabo: continentem orationem audire malo. *M.* Quid? si te rogavero ali- 17
quid, nonne respondebis? *A.* Superbum id quidem esset. sed, nisi quid necesse erit, ma-

9 lo non roges. *M.* Geram tibi morem, & ea, quæ vis, ut potero, explicabo: nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint & fixa, quæ dixerō; sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens: ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. Certa dicent ii, qui & percipi ea posse dicunt, & se sapientes esse profitentur. *A.* Tu, ut videtur: nos ad audiendum parati sumus.

18 *M.* Mors igitur ipsa, quæ videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem: sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum & corpus occidere, animumque cum corpore extinguere. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus; aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum, animus videtur; ex quo *excordes, vecordes, concordes*que dicuntur: & *Nasica* ille prudens, bis consul, *Corculum*, &

19 *Egregie cordatus homo catus Aeliu' Sextus.* Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem: aliis pars quædam cerebri visa est animi principatum tenere: aliis
nec

nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum; sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem & locum. Animum autem, alii animam, ut fere nostri, ipsum declarat nomen: nam & agere animam, & efflare dicimus, & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia: ipse autem *animus* ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus, ignis videtur. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, sanguinem, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres; proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus; ipsius corporis intentionem quandam velut in cantu & fidibus, quæ harmonia dicitur; sic est corporis totius natura & figura, varios motus cieri, tanquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, & tamen dixit aliquid, quod ipsum, quale esset, erat multo ante & dictum & explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram & quasi corpus, negavit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. Ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id est, rationem, in capite, sicut in arce, posuit; & duas partes parere voluit, iram &

cupiditatem, quas locis disclusit: iram in
pectore, cupiditatem subter præcordia lo-
21 cavit. Dicæarchus autem in eo sermone,
quem Corinthi habitum tribus libris exponit,
doctorum hominum disputantium, primo li-
bro multos loquentes facit; duobus Phere-
cratem quendam Phthiotam senem, quem ait
a Deucalione ortum, differentem inducit, ni-
hil esse omnino animum, & hoc esse nomen
totum inane, frustra que animalia & animan-
tes appellari: neque in homine inesse ani-
mum, vel animam, nec in bestia; vimque om-
nem eam, qua vel agamus quid, vel sentia-
mus, in omnibus corporibus vivis æquabili-
ter esse fusam, nec separabilem a corpore es-
se, quippe quæ nulla sit, nec sit quidquam,
nisi corpus unum, & simplex, ita figuratum,
ut temperatione naturæ vigeat & sentiat.
22 Aristoteles longe omnibus (Platonem semper
excipio) præstans & ingenio & diligentia,
cum quatuor illa genera principiorum esset
complexus, e quibus omnia orirentur, quin-
tam quandam naturam censet esse, e qua sit
mens: cogitare enim, & providere, & dis-
cere, & docere, & invenire aliquid, & tam
multa alia, meminisse, amare, odisse, cupe-
re, timere, angi, lætari; hæc & similia eo-

rum in horum quatuor generum nullo ineffe
 putat: quintum genus adhibet, vacans nomi-
 ne: & sic ipsum animum, *ἐντελεχίαν* appel-
 lat novo nomine, quasi quandam continua-
 tam motionem & perennem. Nisi quæ me **II**
 forte fugiunt, hæ sunt fere omnium de ani-
 mo sententiæ. Democritum enim, magnum
 quidem illum virum, sed lævibus & rotundis
 corpusculis efficientem animum concursu
 quodam fortuito, omittamus: nihil est enim
 apud istos, quod non atomorum turba con-
 ficiat. Harum sententiarum quæ vera sit, **25**
 deus aliquis viderit: quæ verissimillima, ma-
 gna quæstio est. Utrum igitur inter has sen-
 tentias dijudicare malumus, an ad propo-
 situm redire? *A.* Cuperem equidem utrum-
 que, si posset: sed est difficile confundere.
 quare si, ut ista non differantur, liberari mor-
 tis metu possumus, id agamus: sin id non
 potest, nisi hac quæstione animorum explicata,
 nunc, si videtur, hoc: illud alias. *M.* Quod
 malle te intelligo, id puto esse commodius.
 efficiet enim ratio, ut quæcunque vera sit
 earum sententiarum, quas exposui, mors aut
 malum non sit, aut sit bonum potius. Nam **24**
 si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus,

certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore: si anima est, fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest: pariter enim cum vita sensus amittitur. Non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod interfit. Reliquorum sententiæ spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excefferint, in cœlum, quasi in
25 domicilium suum, pervenire. *A.* Me vero delectat, idque, primum ita esse velim: deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. *M.* Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter ejus eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. *A.* Feci mehercule, & quidem sæpius, sed nescio quo modo, dum lego, assentior: cum posui librum, & mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabatur. *M.* Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? *A.* Do vero. *M.* Quid, si maneant? *A.* Beatos esse concedo. *M.* Si

intereant? *A.* Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Jam istuc, coacti a te, paulo ante concessimus. *M.* Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

A. Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum,) docebis, carere omni malo mortem. Ego enim istuc ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. *M.* Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis & debet & solet valere plurimum: & primum quidem antiquitate, quæ quo propius aberat ab ortu & divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos *Cascos* appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitæ sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure & ceremoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione

sanxissent, nisi hæreret in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem commutationemque vitæ, quæ in claris viris & feminis dux in cœlum solet esse; in ceteris humi retineretur, & permaneret tamen. Ex hoc & nostrorum opinione

Romulus in coelo cum diis agit ævum,
 ut famæ assentiens dixit Ennius; & apud Græcos, indeque perlapsus ad nos, & usque ad Oceanum Hercules, tantus & tam præfens habetur deus. Hinc Liber deus, Semele natus, eademque famæ celebritate Tyndari-dæ fratres, qui non modo adjuutores in proeliis victoriæ populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope cœlum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est? Si vero scrutari vetera, & ex his ea, quæ scriptores Græci prodiderunt, eruere coner; ipsi illi, majorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperientur. Quare, quorum demonstrantur sepulcra in Græcia: reminiscere, quoniam es initiatus, quæ tradantur mysteriis: tum denique, quam hoc latè

pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis post annis tractari coepissent, physica didicissent, tantum sibi persuaferant, quantum natura admonente cognoverant: rationes & causas rerum non tenebant: visis quibusdam sæpe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excefferant, vivere. Ut porro firmissimum hoc as-
ferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de iis prava sentiunt; id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim & naturam divinam arbitrantur; nec vero id collocutio hominum aut consensus effecit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensus omnium gentium, lex naturæ putanda est. Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem; luctum sustuleris: nemo enim moeret suo incommodo. Dolent fortasse & anguntur: sed illa lugubris lamentatio, fletusque moerens, ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitæ commodis privatum arbitramur, idque sentire. At-

que hæc ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

14 Maximum vero argumentum est, naturam

31 ipsam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curæ sunt, & maxime quidem, quæ post mortem futura sint. *Serit arbores, quæ alteri seculo profint*, ut ait Statius in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera secula ad se pertinere? Ergo arbores feret diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse nunquam: vir magnus leges, instituta, rempublicam non feret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura

32 etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturæ capi debeat ex optima quaque natura? Quæ est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines juvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? Abiit ad deos Hercules: nunquam abiisset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset.

Vetera jam ista, & religione omnium consecrata. 15 Quid in hac republica tot tantosque viros ob rempublicam interfectos cogi-

tasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne & vetera & externa quæram, mihi. Sed nescio quo modo inhæret in mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum; id que in maximis ingeniis altissimisque animis & existit maxime, & apparet facillime. Quo quidem demto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus & periculis viveret? Lo-
 quor de principibus: quid poetæ? nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adspicite, o cives, senis Ennii imagini, formam.

Hic vestrum pænxit maxima facta patrum.
 Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria: idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu

Faxit. cur? volito vivu' per ora virum.

Sed quid poetas? opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, cum inscribere non liceret? Quid nostri philosophi? nonne in his ipsis libris, quos scribunt de

contemnenda gloria, sua nomina inscribunt?

55 Quod si omnium consensus naturæ vox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserint; nobis quoque idem existimandum est: & si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sint, cernere naturæ vim maxime; verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati seruiat, esse aliquid, cujus is post mortem sensum sit habiturus.

16 Sed ut deos esse natura opinamur, qua-
36 lesque sint, ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est; cujus ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. In terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum; quam eorum opinionem magni errores con-
37 secuti sunt, quos auxerunt poetæ. Frequens enim confessus theatri, in quo sunt mulierculæ & pueri, movetur audiens tam grande carmen:

*Adsum, atque advenio Acheronte, vix, via
alta, atque ardua,*

*Per speluncas saxis structas asperis, pen-
dentibus,*

*Maximis: ubi rigida conflat crassa caligo
inferum.*

tantumque valuit error, qui mihi quidem jam
sublatus videtur, ut, corpora cremata cum
scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent,
quæ sine corporibus nec fieri possent, nec
intelligi. Animos enim per se ipsos viventes
non poterant mente complecti; formam ali-
quam figuramque quærebant: inde Homeri
tota *venula*: inde ea, quæ meus amicus Ap-
pius *venρομαυτελα* faciebat: inde in vicinia no-
stra Averni lacus,

*Unde animæ excitantur obscura umbra,
aperto ostio*

*Alti Acherontis, falso sanguine, imagines
mortuorum.*

Has tamen imagines loqui volunt; quod fie-
ri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine
faucium, laterum, pulmonum vi & figura
potest: nihil enim animo videre poterant:
ad oculos omnia referebant. Magni autem 38
est ingenii, sevocare mentem a sensibus, & co-
gitationem a consuetudine abducere. Itaque
credo equidem etiam alios tot seculis, sed,
quod literis exstet proditum, Pherecydes Sy-

rius primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane; fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras maxime confirmavit; qui cum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Græciam cum honore disciplinæ, tum etiam auctoritate; multaque secula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

17 Sed redeo ad antiquos: rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat
39 numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cerneret, in Italiam venisse, & in ea cum alios multos, tum Archytam, Timæumque cognovisse, & didicisse Pythagorea omnia; primumque de animorum aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse; quam, nisi quid dicis, prætermitamus, & hanc totam spem immortalitatis relinquamus. *A.* An tu, cum me in summam expectationem adduxeris, deseris? errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias, scio, & quem ex tuo ore ad-
40 miror, quam cum istis vera sentire. *M.* Maeste virtute; ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubita-

mus sicut pleraque, sic & hoc? quamquam hoc quidem minime. Persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi coeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod *μέτρον* illi vocant: eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se & divisa momenta: terrena & humida suo pte nutu & suo pondere ad pares angulos in terram & in mare ferantur; reliquæ duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ superiores in medium locum mundi gravitate ferantur & pondere, sic hæ sursum rectis lineis in coelestem locum subvolent, siue ipsa natura superiora appetentes, siue quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quæ cum constent, per picuum debet esse, animos, cum e corpore excefferint, siue illi sint animales, id est, spirabiles, siue ignei, in sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod 41 subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis, quam non intellecta natura; multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferrant. Horum igitur aliquid animus est, ne tam vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa jaceat.

18 Dicæarchum vero cum Aristoxeno, æquali & condiscipulo suo, doctos fane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisset quidem unquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs & figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, hæc magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat. bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

42 Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum lævium & rotundorum concursionem fortuitam; quam tamen Democritus concalcraftam & spirabilem, id est, animalem esse voluit. Is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panætio, superiora capeffat necesse est: nihil enim habent hæc duo genera proni, & supera semper pe-

tunt. Ita, five dissipantur, procul a terris id
evenit: five permanent & conservant habi-
tum suum, hoc etiam magis necesse est feran-
tur ad cœlum, & ab his perrumpatur & di-
vidatur crassus hic & concretus aer, qui est
terræ proximus. Calidior est enim, vel po-
tius ardentior animus, quam est hic aer,
quem modo dixi crassum atque concretum;
quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra,
terreno principiorum genere confecta, ardo-
re animi concalescunt. Accedit, ut eo fa-
cilius animus evadat ex hoc aere, quem sæpe
jam appello, eumque perrumpat, quod nihil
est animo velocius: nulla est celeritas, quæ
possit cum animi celeritate contendere: qui
si permanet incorruptus, sui que similis, ne-
cesse est ita feratur, ut penetret & dividat
omne cœlum hoc, in quo nubes, imbres, ven-
tique coguntur; quod & humidum & cali-
ginosum est, propter exhalationes terræ. Quam
regionem cum superavit animus, naturamque
sui similem contigit & agnovit; junctis ex
anima tenui, & ex ardore solis temperato,
ignibus insistit, & finem altius se efferendi
facit. Tum enim sui similem & levitatem &
calorem adeptus, tanquam paribus examina-
tus ponderibus, nullam in partem movetur;

eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad
 sui similem penetravit, in quo nulla re egens
 aletur, & sustentabitur iisdem rebus, quibus
 44 astra sustentantur & aluntur. Cumque cor-
 poris facibus inflammari soleamus ad omnes
 fere cupiditates, eoque magis incendi, quod
 iis æmulemur, qui ea habeant, quæ nos ha-
 bere cupiamus; profecto beati erimus, cum,
 corporibus relictis, & cupiditatum & æmu-
 lationum erimus expertes: quodque nunc fa-
 cimus, cum laxati curis sumus, ut spectare
 aliquid velimus & visere, id multo tum fa-
 ciemus liberior; totosque nos in contemplan-
 dis rebus perspicendisque ponemus, propter
 ea quod & natura inest mentibus nostris in-
 satiabilis quædam cupiditas veri videndi; &
 oræ ipsæ locorum illorum, quo faciliorem
 nobis cognitionem rerum cœlestium, eo ma-
 45 jorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Hæc
 enim pulchritudo etiam in terris patriam il-
 lam & avitam (ut ait Theophrastus) philo-
 sophiam, cognitionis cupiditate incensam, ex-
 citavit: præcipue vero fruentur ea, qui tum
 etiam, cum, has terras incolentes, circum-
 fusi erant caligine, tamen acie mentis dispi-
 20 cere cupiebant. Etenim si nunc aliquid asse-
 qui se putant, qui ostium Ponti viderunt, &
 eas

eas angustias, per quas penetravit ea, quæ
est nominata

*Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,
Vecti, petebant pellem inauratam arietis;
aut il, qui Oceani freta illa viderunt,
Europam, Libyamque rapax ubi dividit
unda.*

Quod tandem spectaculum fore putamus, cum
totam terram contueri licebit, ejusque cum
situm, formam, circumscriptionem, tum &
habitabiles regiones, & rursus omni cultu,
propter vim frigoris aut caloris, vacantes?
Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus 46
ea, quæ videmus: neque enim est ullus sen-
sus in corpore, sed, ut non solum phyfici do-
cent, verum etiam medici, qui ista aperta &
patefacta viderunt, viæ quasi quædam sunt
ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi
perforatæ. Itaque sæpe aut cogitatione, aut
aliqua vi morbi impediti, apertis atque in-
tegris & oculis & auribus, nec videmus, nec
audimus; ut facile intelligi possit, animum
& videre, & audire, non eas partes, quæ
quasi fenestræ sunt animi; quibus tamen sen-
tire nihil queat mens, nisi id agat, & adsit.
Quid, quod eadem mente res dissimillimas
comprehendimus, ut colorem, saporem, ca-

lorem, odorem, sonum? quæ nunquam quin-
que nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum
omnia referrentur, & is omnium iudex so-
47 lus esset. Atque ea profecto tum multo pu-
riora & dilucidiora cernentur, cum, quo na-
tura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc
quidem, quamquam foramina illa, quæ pa-
tent ad animum a corpore, callidissimo arti-
ficio natura fabricata est, tamen terrenis con-
cretisque corporibus sunt intersepta quodam-
modo. Cum autem nihil erit præter ani-
mum; nulla res objecta impediet, quo mi-
21 nus percipiat, quale quidque sit. Quamvis
copiose hæc diceremus, si res postularet,
quam multa, quam varia, quanta specta-
cula animus in locis cœlestibus esset habitu-
48 rus. Quæ quidem cogitans, soleo sæpe mi-
rari nonnullorum insolentiam philosophorum,
qui naturæ cognitionem admirantur, ejus-
que inventori & principi gratias exsultantes
agunt, eumque venerantur, ut deum: libe-
ratos enim se per eum dicunt gravissimis do-
minis, terrore sempiterno, & diurno ac no-
cturno metu. quo terrore? quo metu? quæ
est anus tam delira, quæ timeat ista, quæ
vos videlicet, si physica non didicissetis, ti-
meretis?

*Acherusia templa, alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obsita tenebris loca.*

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, & quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui hæc sine doctrina credituri fuerint. Præclarum autem nescio quid adepti⁴⁹ sunt, quod didicerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros; quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagoræ sit & Platonis vera sententia. Ut enim rationem Plato nullam afferret (vide, quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret: tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

Sed plurimi contra nituntur, animosque²² quasi capite damnatos morte multant; ne-⁵⁰ que aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, & cogitatione comprehendere. quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: aut, si jam possent in homine vivo cerni omnia, quæ nunc tecta sunt, casurusne in

conspectum videatur animus; an tanta sit
 31 ejus tenuitas, ut fugiat aciem. Hæc repu-
 tent isti, qui negant, animum sine corpore
 se intelligere posse: videbunt, quem in ipso
 corpore intelligent. Mihi quidem naturam
 animi intuenti, multo difficilior occurrit co-
 gitatio, multoque obscurior, qualis animus in
 corpore sit, tanquam alienæ domi, quam
 qualis, cum exierit, & in liberum cœlum,
 quasi domum suam venerit. Nisi enim, quod
 nunquam vidimus, id quale sit, intelligere
 possumus; certe, & deum ipsum, & divinum
 animum, corpore liberatum, cogitatione com-
 plecti non possumus. Dicæarchus quidem, &
 Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid
 aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino
 32 animum esse dixerunt. Est illud quidem vel
 maximum, animo ipso animum videre; & ni-
 mirum hanc habet vim præceptum Apollinis,
 quo monet, ut se quisque noscat. Non enim,
 credo, id præcipit, ut membra nostra, aut
 staturam, figuramve noscamus: neque nos
 corpora sumus; neque ego, tibi dicens hoc,
 corpori tuo dico. Cum igitur, *Nosce te*, di-
 cit, hoc dicit, *Nosce animum tuum*. nam
 corpus quidem quasi vas est, aut aliquod ani-
 mi receptaculum. Ab animo tuo quidquid agi-

tur, id agitur a te: hunc igitur nosse, nisi
divinum esset, non esset hoc acrioris cujus-
dam animi præceptum tributum a deo, se
ipsum posse cognoscere.

Sed si, qualis sit animus, ipse animus nes- 53
ciet; dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne
moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est
Platonis, quæ a Socrate est in Phædro ex-
plicata, a me autem posita est in sexto libro
de republica: *Quod semper movetur, aeter-* 23
num est: quod autem motum affert alicui, quod-
que ipsum agitur aliunde, quando finem ha-
bet motus, vivendi quoque finem habeat ne-
cesse est. Solum igitur quod se ipsum movet,
quia nunquam deseritur a se, nunquam ne
moveri quidem desinit: quin etiam ceteris,
quæ moventur, hic fons, hoc principium est
movendi: principii autem nulla est origo. Nam 54
e principio oriuntur omnia: ipsum autem nul-
la ex re alia nasci potest. Nec enim esset prin-
cipium, quod gigneretur aliunde; quod si nun-
quam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam
principium extinctum nec ipsum ab alio re-
nascetur, nec a se aliud creabit; siquidem ne-
cesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut
motus principium ex eo sit, quod ipsum a se
movetur. id autem nec nasci potest, nec mori;

vel concidat omne coelum, omnisque terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moveatur. Cum pateat igitur, aeternum id esse, quod se ipsum moveat; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitur externo: quod autem est animale, id motu ciatur interiore, & suo. Nam haec est propria natura animi atque vis, quae si est una ex omnibus, quae se ipsa semper moveat; neque nata certe est, & aeterna est.

55 Licet concurrant plebeji omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone & Socrate, & ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri; nec accidere posse, ut ipse unquam a se deferatur; ex quo efficitur aeternitas: nisi quid habes ad hæc. *A.* Ego vero facile sim passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiæ.

24 *M.* Quid illa tandem? num leviora censet,
56 quæ declarant inesse in animis hominum divina quædam? quæ si cernerem quemad-

modum nasci possent, etiam, quemadmodum
interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem,
pituitam, ossa, nervos, venas, omnem deni-
que membrorum & totius corporis figuram
videor posse dicere, unde concreta & quo
modo facta sint. Animum ipsum, si nihil es-
set in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam
natura putarem hominis vitam sustentari,
quam vitis, quam arboris: hæc enim etiam
dicimus vivere. Item si nihil haberet animus
hominis, nisi ut appeteret aut refugeret, id
quoque esset ei commune cum bestiis. Ha- 57
bet primum memoriam, & eam infinitam,
rerum innumerabilium; quam quidem Plato
recognitionem esse vult superioris vitæ. Nam
in illo libro, qui inscribitur *Menon*, pusionem
quendam Socrates interrogat quædam geo-
metrica de dimensione quadrati. Ad ea sic
ille respondet, ut puer: & tamen ita faciles
interrogationes sunt, ut gradatim respondens
eodem perveniat, quo si geometrica didicis-
set; ex quo effici vult Socrates, ut discere ni-
hil aliud sit, nisi recordari: quem locum mul-
to etiam accuratius explicat in eo sermone,
quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita.
Docet enim, quemvis, qui omnium rerum
rudis esse videatur, bene interroganti respon-

dentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere; nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum infinitas & quasi consignatas in animis notiones, quas *ἐννοίας* vocant, haberemus, nisi animus, anteqam in corpus in-
58 travisset, in rerum cognitione viguisset. Cumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone differitur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur & intereat; idque solum esse, quod semper tale sit, qualem *ideam* appellat ille, nos *speciem*) non potuit animus hæc in corpore inclusus agnoscere; cognita attulit; ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, cum tam repente in insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit; sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil aliud est discere, nisi
59 recordari. Ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quod meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? non quæro, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmades, quanta, qui modo fuit, Sceptius

Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, & eorum maxime, qui in aliquo majore studio & arte versantur; quorum quanta mens sit, difficile est existimare; ita multa meminerunt. Quorsum igitur hæc spectat oratio? quæ sit 25 illa vis, & unde, intelligendum puto. Non est 60 certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. Anima sit animus, ignisve, nescio; nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam: illud si ulla alia de re obscura affirmare possem, siue anima, siue ignis sit animus, eum jurarem esse divinum. Quid enim, obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso & caliginoso coelo, aut sata aut concreta videtur tanta vis memoriæ? si, quid sit hoc, non vides; at, quale sit, vides: si ne id quidem; at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in 61 animo putamus esse, quo, tanquam in aliquod vas, ea quæ meminimus, infundantur? absurdum id quidem. Qui enim fundus, aut quæ talis animi signra intelligi potest? aut quæ tanta omnino capacitas? an imprimi quasi ceram, animum putamus, & memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? Quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum

esse vestigia? quæ porro tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere?
62 Quid? illa vis, quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortali-
que natura & caduca, concreta ea videtur? aut qui primus, quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, & ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, regressiones, institutiones notavit? Omnes magni; etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui testæ, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti & exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam & auribus oblectatio magna parta est, inventa & temperata varietate & natura sonorum; & astra suspeximus, tum ea, quæ sunt infixæ certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia; quorum conversiones, omnesque motus, qui animo vidit, is docuit, similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in cœlo. Nam cum Archimedes
63 lunæ, solis, quinque errantium motus in sphæ-

ram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit Platonis deus, ut tarditate & celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari. Mihi vero ne hæc 26 quidem notiora & illustriora carere vi divi- 64 na videntur; ut ego aut poetam grave plenumque carmen sine cœlesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Hæc nos primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudit; eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Pror- 65 fus hæc divina mihi videtur vis, quæ tot res efficiat & tantas. Quid est enim memoria rerum & verborum? quid porro inventio? profecto id, quo nec in deo quidquam majus intelligi potest. Non enim ambrosia deos, aut

nectare, aut Juventate pocula ministrante, lætari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere ministraret: non justa causa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat: divina mallem ad nos. Quæ autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus est; ut Euripides audent dicere, deus: & quidem si deus aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura coelestis & terra vacat & humore; sic utriusque harum rerum humanus animus est expers: fin autem est quinta quædam natura ab Aristotele inducta primum; hæc & deorum est, & 27 animorum. Hanc nos sententiam secuti, his 66 ipsis verbis in consolatione hæc expressimus:

Animorum nulla in terris origo inveniri potest: nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur: nihil ne aut humidum quidem, aut stabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti possit præsentia; quæ sola divina sunt. nec invenietur

unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, sejuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, celeste & divinum est, ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam & libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens, & movens, ipsaque praedita motu sempiterno. Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens.

Ubi igitur, aut qualis est ista mens? Ubi tua, aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem, ne iis quidem, quæ habeo, mihi per te uti licebit? non valet tantum animus, ut se ipse videat; at, ut oculus, sic animus sese non videns, alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam. fortasse: quamquam id quoque: sed relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna, hæc divina, hæc sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quærendum quidem est. ut, cum videmus speciem primum candorem-

que coeli; deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum & ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem & ducem solem; lunamque accretione & diminutione luminis, quasi fastorum notis signantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus; nocturnamque coeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem & cultum; quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita ad stellas septem, unde

*Horriser Aquilonis stridor gelidas molitur
nives:*

altera Australis, ignota nobis, quam vocant
69 Græci ἀντίχθονα: ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

*Coelum mitescere, arbores frondescere,
Vites laetificae pampinis pubescere,*

*Rami baccarum ubertate incurvifcere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere, herbis prata convestirier:*

tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum quasi contemplatorem cœli ac deorum, ipsorumque cultorem: atque hominis utilitati agros omnes & maria parentia. Hæc igitur, & alia innumerabilia ²⁹ cum cernimus, possumusne dubitare, quin ⁷⁰ his præsit aliquis vel effector, si hæc nata sunt, ut Platoni videtur; vel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis & muneris? sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides; tamen ut deum agnoscis ex operibus ejus, sic ex memoria rerum, & inventione, & celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoscito. In quo igitur loco est? credo equidem in capite; &, cur credam, afferre possum: sed alias: nunc ubi ubi sit animus, certe quidem in te est. Quæ est ei natura? propria, puto, & sua. sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etsi ejus ignores & locum & faciem,

sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ejus ignores & locum, & formam.

71 In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita sit, certe nec discerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest; nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus, & secretio, ac diremtus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His & talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quæsit ad judicium capitis, nec iudicibus supplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia; & supremo vitæ die de hoc ipso multa differuit; & paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit; & cum pæne in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in cœlum videretur ascendere. Ita enim censebat,

30 itaque differuit, duas esse vias, duplicesque

72 cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis vitiis contaminavissent, & se totos libidinibus dedidissent, quibus cæ-

cati

cati velut domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel republica violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum. Qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum; his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. Ita com-73 memorat, ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu & voluptate moriantur; sic omnibus & bonis & doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis sæpe usu venit, qui acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent: sic mentis acies se ipsa intuens nonnunquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans hæsitans, multa adversa revertens, tanquam in rate, in mari immenso, nostra vehitur oratio. Sed hæc & vetera, & a Græcis. Cato autem sic abiit •

vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo demigrare. Cum vero causam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis; næ ille, medius fidius, vir sapiens, lætus ex his tenebris in lucem illam excesserit: nec tamen illa vincla carceris ruperit: leges enim ventant: sed tanquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit. *Tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est.*

31 Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id est, a corpore, cum a re familiari, quæ est ministra & famula corporis, cum a republica, cum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud est, quam emori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id est, consueamus mori. Hoc &, dum erimus in terris, erit illi coelesti vitæ simile; &, cum illuc ex his vinculis emissi fere mur, minus tardabitur cursus animorum. nam qui in compedibus corporis semper fuerunt,

etiam cum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. quo cum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc quidem vita mors est; quam lamentari possem, si liberet.

A. Satis tu quidem in Consolatione es la- 76
mentatus: quam cum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. *M.* Veniet tempus, & quidem celeriter, & sive retractabis, sive properabis: volat enim ætas. Tantum autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius; si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. *A.* Quid refert? adsunt enim, qui hæc non probent. *M.* Ego autem nunquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi videri malum possit. *A.* Qui potest, cum ista cognoverim? *M.* Qui 77
possit, rogas? catervæ veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque contemnit; acerrime autem deliciæ meæ, Dicæarchus, contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Myti-

lenis sermo habetur, in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu
32 mansuros ajunt animos, semper, negant. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita fit, mors tamen non fit in malis? *A.* Ut videtur: sed
78 me nemo de immortalitate depellet. *M.* Lau- do id quidem; etsi nihil nimis oportet confi- dere. movemur enim sæpe aliquo acute con- cluso: labamus, mutamusque sententiam cla- rioribus etiam in rebus. in his est enim ali- qua obscuritas. Id igitur si acciderit, fimus armati. *A.* Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

M. Num quid igitur est causæ, quin ami- cos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui ajunt animos manere, e corpore cum ex- cesserint, sed non semper? *A.* Istos vero; qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore va- cantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concessio, quod vo- lunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanserit, ne intereat. *M.* Bene repre-
79 hendis: & se isto modo res habet. Creda- mus igitur Panætio, a Platone suo dissentien- ti? quem enim omnibus locis divinum, quem

sapientissimum, quem sanctissimum, quem
Homerum philosophorum appellat, hujus hanc
unam sententiam de immortalitate animorum
non probat. Vult enim, quod nemo negat, quid-
quid natum sit, interire; nasci autem animos,
quod declaret eorum similitudo, qui procrean-
tur, quæ etiam in ingeniis, non solum in cor-
poribus appareat. Alteram autem affert ra-
tionem: nihil esse, quod doleat, quin id æ-
grum esse quoque possit; quod autem in mor-
bum cadat, id etiam interiturum: dolere au-
tem animos; ergo etiam interire. Hæc re- 33
felli possunt: sunt enim ignorantis, cum de 80
æternitate animorum dicatur, de mente di-
ci, quæ omni turbido motu semper vacet,
non de partibus iis, in quibus ægritudines,
iræ, libidinesque versentur; quas is, contra
quem hæc dicuntur, semotas a mente & dis-
clusas putat. Jam similitudo magis apparet
in bestiis; quarum animi sunt rationis exper-
tes. Hominum autem similitudo in corporum
figura magis exstat; & ipsi animi, magni re-
fert, quali in corpore locati sint: multa enim
e corpore existunt, quæ acuant mentem; mul-
ta, quæ obtundant. Aristoteles quidem ait,
omnes ingeniosos melancholicos esse; ut ego

me tardiozem esse non moleste feram: enumerat multos; idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quæ gignuntur in corpore; (ea sunt autem, quæcunque sunt, quæ similitudinem faciant;) nihil necessitatis affert, cur nascatur, animi similitudo. Omitto dissimilitudines. Vellem adesse posset Panætius: vixit cum Africano: quærerem ex eo, cuius suorum similis fuisset Africani fratris nepos: facie vel patris; vita, omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus: cuius etiam similis, P. Crassi, & sapientis, & eloquentis, & primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes & filii? Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de æternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? *A.* Ego vero memineram: sed te de æternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

34 *M.* Video te alte spectare, & velle in cœ-
82 lum migrare. *A.* Spero fore, ut contingat id nobis: sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem: video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitæ. *M.* Mali vero quid

affert ista sententia? fac enim sic animum interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit: etsi Democritum in-
simulat Epicurus: Democritici negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet: ipse enim nusquam est. Ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est. an, quoniam ipse ani-
mi discessus a corpore non fit sine dolore? ut credam ita esse. quam est id exiguum! & fal-
sum esse arbitror; & fit plerumque sine sen-
su; nonnunquam etiam cum voluptate; to-
tumque hoc leve est, qualecunque est. fit enim ad punctum temporis. *A.* Illud angit, 83
vel potius excruciat, discessus ab omnibus illis, quæ sunt bona in vita. *M.* Vide, ne a ma-
lis dici verius possit. quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere & jure possum. Sed
quid necesse est, cum id agam, ne post mor-
tem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc
in eo libro, in quo nosmetipsos, quantum po-
tuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quærimus.
Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi,

34 his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Cal-
 limachi quidem epigramma in Ambraciotam
 Cleombrotum est; quem ait, cum nihil ei ac-
 cidisset adversi, e muro se in mare abjecisse,
 lecto Platonis libro. Ejus autem, quem dixi,
 Hegesiæ liber est ἀποκορρεῶν, quod a vita
 quidam per inediam discedens, revocatur
 ab amicis; quibus respondens, vitæ huma-
 næ enumerat incommoda: possem id facere,
 etsi minus quam ille, qui omnino vivere ex-
 pedire nemini putat. Mitto alios. Etiam-
 ne nobis expedit, qui & domesticis & foren-
 sibus solatiis ornamentisque privati, certe, si
 ante occidissemus, mors nos a malis, non a
 35 bonis abstraxisset? Sit igitur aliquis, qui ni-
 85 hil mali habeat, nullum a fortuna vulnus ac-
 ceperit. Metellus ille honoratus quatuor fi-
 liis: at quinquaginta Priamus; e quibus se-
 ptem & decem iuxta uxore natis: in utroque
 eandem habuit fortuna potestatem; sed usa in
 altero est. Metellum enim multi filii, filiaë,
 nepotes, neptes in rogam imponuerunt: Pria-
 mum tanta progenie orbatum, cum in aram
 confugisset, hostilis manus interemit. Hic si
 vivis filiis, incolumi regno occidisset,

Astante ope barbarica,

Tetis caelatis, laqueatis,

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset?
tum profecto videretur a bonis. At certe ei
melius evenisset, nec tam flebiliter illa ca-
nerentur,

Haec omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitare,

Jovis aram sanguine turpari.

Quasi vero ista, vel quidquam tum potuerit
ei melius accidere. quod si ante occidisset,
tamen eventum omnino amisisset; hoc autem
tempore sensum malorum amisit. Pompejo 86
nostro familiari, cum graviter ægrotasset Nea-
poli, melius est factum. coronati Neapoli-
tani fuerunt: nimirum etiam Puteolani vul-
go ex oppidis publice gratulabantur. Ine-
ptum sane negotium, & Græculum; sed ta-
men fortunatum. Utrum igitur, si tum es-
set extinctus, a bonis rebus, an a malis dis-
cessisset? Certe a miseris: non enim cum so-
cero bellum gessisset: non imparatus arma
sumisset: non domum reliquisset: non ex Ita-
lia fugisset: non, exercitu amisso, nudus in
særvorum ferrum & manus incidisset: non li-
beri defleti: non fortunæ omnes a victori-
bus possiderentur. Qui, si mortem tum obis-
set, in amplissimis fortunis occidisset; is pro-
pagatione vitæ quot, quantas, quam incre-

36 dibiles haufit calamitates? Hæc morte effugiuntur, etiam fi non evenerint, tamen quia poffunt evenire. Sed homines ea fibi accidere poffe non cogitant. Metelli fperat fibi quifque fortunam: perinde quafi aut plures fortunati fint, quam infelices, aut certi quidquam fit in rebus humanis, aut fperare fit prudentius, quam timere.

87 Sed hoc ipfum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque effe miserum? certe ita dicant necesse eft. An poteft is, qui non eft, re ulla *carere*? trifte enim eft nomen ipfum carendi, quia fubjicitur hæc vis: Habuit, non habet: defiderat, requirit, indiget. Opinor, hæc incommoda funt carentis: caret oculis, odiofa cæcitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitæ commodis, fed ne vita quidem ipfa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli funt: nos, qui fumus, num aut cornibus caremus, aut pennis? fit, qui id dixerit? certe nemo. Quid ita? quia cum id non habeas, quod tibi nec ufu, nec natura fit aptum, non careas, etiam fi fentias, te
88 non habere. Hoc premendum etiam atque etiam eft argumentum, confirmato illo, de

quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Hoc igitur probe stabilito & fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis: inest enim velle in carendo, nisi cum sic, tanquam in febris, dicitur, alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, & non habere te sentias, etiam si id facile patiare. carere enim in malo non dicitur; nec enim esset dolendum. Dicitur illud, bono carere, quod est malum. sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen potest, regno carere; dici autem hoc in te satis subtiliter non potest: potuisset in Tarquinio, cum regno esset expulsus: at in mortuo ne intelligi quidem potest: carere enim, sentientis est; nec sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est. Quam-⁸²quam quid opus est in hoc philosophari, cum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quoties non modo doctores nostri, sed ³⁷ universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? quæ quidem si timeretur,

non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis objecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum & Geminum Cannæ, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser
90 quisquam sensu peremto. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. Cum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit; quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? quamquam hoc quidem nimis sæpe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio, ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo & corpore consumto, totoque animante deleta, & facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil; is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, & regem Agamemnonem, nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam. Cur igitur & Camillus doleret, si

hæc post trecentos & quinquaginta fere annos eventura putaret, & ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra potituram putem? quia tanta caritas patriæ est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. Itaque non deterret ³⁸ sapientem mors, quæ propter incertos casus ⁹¹ quotidie imminet, propter brevitatem vitæ nunquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicæ suisque consulat, & posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum judicantem, æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur: natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster aïferat, sic exitum mors: ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, alteros non attingit. Quam ⁹² qui leviolem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne fues quidem id .

velint, non modo ipse. Endymion vero, si fabulas audire volumus, nescio quando, in Latmo obdormivit, qui est mons Cariæ: nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, cum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis; & dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas esse nullum sensum?

- 39 Pellantur ergo istæ ineptiæ pæne aniles,
 93 ante tempus mori miserum esse. quod tandem tempus? naturæne? at ea quidem dedit usuram vitæ, tanquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cum vult? ea enim conditione acciperas. Idem, si puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exigit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt, vitæ suavitatem; hic autem jam sperabat magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere: cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, *multo saepius lacry-*

masse Priamum, quam Troilum. A. Eorum 94
autem, qui exacta ætate moriuntur, fortuna
laudatur. M. Cur? A. Nam, reor, nullis, si
vita longior daretur, posset esse jucundior.
nihil est enim profecto homini prudentia dul-
cius; quam, ut cetera auferat, affert certe
senectus. M. Quæ vero ætas longa est? aut
quid omnino homini longum? nonne modo
pueros, modo adolescentes, in cursu a tergo
insequens, nec opinantes affecuta est senectus?
sed quia ultra nihil habemus, hoc longum du-
cimus. Omnia ista, perinde ut cuique data
sunt, pro rata parte, a vita, aut longa aut bre-
via dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui
ab Europæ parte in Pontum influit, Aristote-
les ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum
diem vivant. Ex his igitur, hora octava quæ
mortua est, provecta ætate mortua est: quæ
vero occidente sole, decrepita: eo magis, si
etiam solstitiali die. Confer nostram longissi-
mam ætatem cum æternitate, in eadem pro-
pemodum brevitate, qua illæ bestiolæ, repe-
riemur. Contemnamus igitur omnes ineptias 40
(quod enim levius huic levitati nomen impo- 95
nam?) totamque vim bene vivendi in ani-
mi robore ac magnitudine, & in omnium re-
rum humanarum contemtionem ac despicientia,

& in omni virtute ponamus. nam nunc quidem cogitationibus molestissimis effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldæorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique vi-

96 deamur. Quod si exspectando & desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: proh dii immortales! quam iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est!

• et si enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur; qui cum conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiae*, qui in eum fuerat tæterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lufit vir egregius extremo spiritu, cum jam præcordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum præbiberat, mortem est eam

97 auguratus, quæ brevi consecuta est. Quis hanc animi maximi æquitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum judicaret? Vedit in eundem carcerem, atque in eundem

pau-

eis post annis scyphum Socrates, eodem scelere
 iudicum, quo tyrannorum, Theramenes.
 Quæ est igitur ejus oratio, qua facit eum Pla-
 to usum apud iudices, jam morte multatum?
Magna me, inquit, spes tenet, iudices, bene 41
mihi evenire, quod mittar ad mortem: necesse
est enim, sit alterum de duobus; ut aut sensus
omnino omnes mors auferat, aut in alium quen-
dam locum ex his locis morte migretur. Quam-
obrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei
somno similis est, qui nonnunquam, etiam sine
visis somniorum, placatissimam quietem affert:
dii boni! quid lucri est mori? aut quam multi
dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponan-
tur? cui si similis futura est perpetuitas omnis
consequentis temporis, quis me beatior? Sin 98
vera sunt, quæ dicuntur, migrationem esse
mortem in eas oras, quas, qui e vita excesser-
runt, incolunt: id multo jam beatius est, te
cum ab iis, qui se iudicum numero haberi ve-
lint, evaseris, ad eos venire, qui vere iudices
appellantur, Minoem, Rhadamanthum, Aea-
cum, Triptolemum; convenireque eos, qui ju-
ste & cum fide vixerint. Haec peregrinatio me-
diocris vobis videri potest? ut vero colloqui
cum Orpheo, Musæo, Homero, Hesiodo liceat,
quanti tandem aestimatis? Equidem saepe emo-

*ri, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi
 liceret invenire. Quanta delectatione autem
 afficerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum
 alios, iudicio iniquo circumventos, convenirem?
 tentarem etiam summi regis, qui maximas co-
 pias duxit ad Trojam, & Ulyssis, Sisyphique
 prudentiam: nec ob eam rem, cum haec ex-
 quirerem, sicut hic faciebam, capite damnaver.*
 99 *Ne vos quidem, iudices, ii, qui me absolvistis,
 mortem timueritis: nec enim cuiquam bono
 mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec
 mortuo; nec unquam ejus res a diis immorta-
 libus negligentur. Nec mihi ipsi hoc accidit for-
 tuito: nec vero ego iis, a quibus accusatus
 sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod
 succenseam, nisi quod mihi nocere se credide-
 runt. Et haec quidem hoc modo; nihil au-
 tem melius extremo: Sed tempus est, inquit,
 jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam
 agatis. utrum autem sit melius, dii immorta-
 les sciunt: hominem quidem scire arbitror ne-
 42 minem. Næ ego haud paulo hunc animum
 malim, quam eorum omnium fortunas, qui
 de hoc judicaverunt; etsi, quod præter deos
 negat scire quemquam, id scit ipse, utrum
 melius sit: nam dixit ante. sed suum illud,
 100 nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos*

autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus: intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitæ miseræ mors finis esse videtur; mortis, si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, præstantes viros virtutis & sapientiæ gloria, commemoro, cum Lacedæmonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contemserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoriis, & esset vultu hilari atque læto, dixisset: que ei quidam inimicus, *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutatione & sine versura possem dissolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid iocundices & principes nominem, cum legiones scribat Cato sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

Dic hospes Spartae, nos te hic vidiſſe jacentes,

Dum sanctis patriae legibus obsequimur.
 Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite ani-*
mo forti, Lacedaemonii: hodie apud inferos
fortasse coenabimus. Fuit hæc gens fortis, dum
 Lycurgi leges vigeant. e quibus unus, cum
 Perses hostis in colloquio dixisset glorians, *So-*
lem prae jaculorum multitudine & sagittarum
non videbitis. In umbra, inquit, igitur pu-
 102 gnabimus. Viros commemoro: qualis tan-
 dem Lacæna? quæ cum filium in proelium
 misisset, & interfectum audisset, *Idcirco, in-*
quit, genueram, ut esset, qui pro patria mor-
 43 *tem non dubitaret occumbere.* Esto: fortes &
 durī Spartiatæ: magnam habet vim reipubli-
 cæ disciplina. Quid? Cyrenæum Theodorum,
 philosophum non ignobilem, nonne miramur?
 cui cum Lyfimachus rex crucem minaretur,
Istis, quaeso, inquit, ista horribilia minitare
purpuratis tuis: Theodori quidem nihil inter-
est, humine, an sublime putrescat.

Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam
 de humatione & sepultura dicendum existi-
 mem: rem non difficilem, iis præsertim co-
 gnitis, quæ de nihil sentiendo paulo ante di-
 cta sunt. de qua Socrates quidem quid sen-
 ferit, apparet in eo libro, in quo moritur;
 103 de quo jam tam multa diximus. Cum enim

de immortalitate animorum disputavisset, & jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam, amici, frustra consumsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Verumtamen, Crito, si me assequi potueris, aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito: sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur. Præclare id quidem, qui & amico permiserit, & se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Dio- 104 genes, & id quidem sentiens, sed, ut Cynicus asperius, projici se jussit inhumatum. Tum amici, *Volucrisne & feris?* Minime vero, inquit: sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. *Qui poteris?* illi: *non enim senties.* Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti? Præclare Anaxagoras; qui cum Lampfaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, afferri: *Nihil necesse est*, inquit: *undique enim ad inferos tantundem viae est.* Totaque de ratione humationis unum tenendum est; ad corpus illam pertinere, si-ve occiderit animus, si-ve vigeat. In corpore autem perspicuum est, vel extincto animo,*

44 vel elapso, nullum residere sensum. Sed ple-
 105 na errorum sunt omnia. Trahit Hectorem,
 ad currum religatum, Achilles: lacerari eum
 & sentire, credo, putat. ergo hic ulciscitur,
 ut quidem sibi videtur. At illa sicut acer-
 bissimam rem moeret:

Vidi, videre quod me passa aegerrime,

Hectorem quadrijugo curru raptarier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit He-
 ctor? Melius Accius, & aliquando sapiens
 Achilles: Immo enimvero corpus Priamo red-
 didi, Hectorem abstuli. Non igitur Hectora
 traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris.
 106 Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dor-
 mire non finat:

*Mater, te appello, tu quae curam somno
 suspensam levas,*

*Neque te mei miseret: surge, & sepeli na-
 tum.*

Hæc cum pressis, & flebilibus modis, qui to-
 tis theatris moestitiam inferant, concinuntur;
 difficile est, non eos, qui inhumati sint, mi-
 seros judicare:

--- prius quam ferae, volucresque:

metuit, ne laceratis membris minus bene uta-
 tur; ne combustis, non extimescit.

*Neu reliquias semiaffi regis, denudatis os-
 sibus,*

Per terram sanie delibutas foede divexarier.

Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos ¹⁰⁷
septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est
igitur, nihil curandum esse post mortem, cum
multi inimicos etiam mortuos pœniantur.
Execratur luculentis sane versibus apud En-
nium Thyestes, primum ut naufragio pereat
Atreus. durum hoc sane; talis enim interi-
tus non est sine gravi sensu. illa inania,

--- *Ipse summis saxis fixus asperis, evi-
ceratus,*

*Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie
& sanguine atro.*

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabant,
quam ille, latere pendens, cui se hic crucia-
tum censet optare. quam essent dura, si senti-
ret! nulla sine sensu sunt. Illud vero per-
quam inane

*Neque sepulcrum, quo recipiatur, habeat,
portum corporis:*

*Ubi, remissa humana vita, corpus requies-
cat a malis.*

Vides quanto hæc in errore versentur: por-
tum esse corporis, & requiescere in sepulcro
putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui
non erudierit filium, nec docuerit, quatenus
esset quidque curandum. Sed quid singulo- 45

108 rum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere cum liceat? Condiunt Aegyptii mortuos, & eos domi servant: Persæ etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes; optimates, domesticos: nobile autem genus canum illud scimus esse; sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi esse censent sepulturam. Permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus; sed ita tætra sunt quædam, ut ea fugiat & reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris; ita tamen, ut mortuorum corpora
109 nihil sentire sentiamus. Quantum autem consuetudini, famæque dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum æquissimo animo appetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt; quam utinam potuisssem obire! nihil

enim jam acquirebatur; cumulata erant officia vitæ; cum fortuna bella restabant. Quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus; at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. quamquam enim sensus abierit, tamen summis & propriis bonis & laudis, & gloriæ, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil in se habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur. Verum multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo 46 hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem, legum 110 & publicæ disciplinæ carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicæ virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi memoriam; priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnæ Leuctricæ gloria: multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcel- lum, Paullum, Catonem, Lælium, innumera- biles alios; quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem, in qua

aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus volet etiam mori. non enim tam cumulus bonorum jucundus esse potest, quam molesta decessio.

III Hanc sententiam significare videtur Laconia illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem, & gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit: *non enim in coelum adscensurus es.* Magna haec, & nimium fortasse Graeci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunae objectum, inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. concesseras enim, nullo in malo mortuos esse: sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio & luctu haec est consolatio maxima. Nostrum enim & nostra causa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne nosmetipsi amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbatii sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihi met volui radicitus;

eoque fui fortasse longior. *A.* Tu longior? 47
non mihi quidem: prior enim pars orationis 112
tuæ faciebat, ut mori cuperem; posterior, ut
modo non nollem, modo non laborarem: om-
ni autem oratione illud certe perfectum est,
ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum
desideramus? an jam hanc artem plane re-
linquimus? *A.* Tu vero istam ne reliqueris,
quam semper ornasti; & quidem jure: illa
enim te, verum si loqui volumus, ornaverat.
Sed quinam est iste epilogus? aveo enim au-
dire, quidquid est. *M.* Deorum immortalium 113
judicia solent in scholis proferre de morte,
nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto aucto-
re, aliisque pluribus. Primum Argiæ sacer-
dotis Cleobis & Biton filii prædicantur: nota
fabula est. Cum enim illam ad solemne &
statum sacrificium curru vehi jus esset, satis
longe ab oppido ad fanum, morarenturque
jumenta; tunc juvenes ii, quos modo nomi-
navi, veste posita, corpora oleo perunxerunt:
ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta
in fanum, cum currus esset ductus a filiis,
precata a dea dicitur, ut illis præmium da-
ret pro pietate, quod maximum homini dari
posset a deo: post epulatos cum matre ade-

lescentes, somno se dedisse, mane inventos
 114 esse mortuos. Simili precatione Trophonius
 & Agamedes usi dicuntur; qui, cum Apolli-
 ni Delphis templum exædificavissent, vene-
 rantes deum, petierunt mercedem non par-
 vam quidem operis & laboris sui, nihil cer-
 ti, sed quod esset optimum homini: quibus
 Apollo se id daturum ostendit post ejus diei
 diem tertium, qui ut illuxit, mortui sunt re-
 perti. Judicavisse deum dicunt, & eum qui-
 dem deum, cui reliqui dli concessissent, ut
 48 præter ceteros divinaret. Affertur etiam de
 Sileno fabella quædam, qui cum a Mida ca-
 ptus esset, hoc ei muneris pro sua missione
 dedisse scribitur; docuisse regem, *non nasci*
homini longe optimum esse; proximum autem,
 115 *quam primum mori.* Qua est sententia in
 Cresphonte usus Euripides:

Nam nos decebat coetus celebrantes, domum
Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
Humanæ vitæ varia reputantes mala:

At, qui labores morte finisset graves,

Hunc omni amicos laude & lætitia exsequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris:
 ait enim, Terinæum quendam Elysium, cum
 graviter filii mortem moereret, venisse in Psy-
 chomantium, quærentem, quæ fuisset tantæ

calamitatis causa : huic in tabellis tres hujusmodi versiculos datos :

Ignaris homines in vita mentibus errant :

Euthynous potitur, fatorum munere, letho.

Sic fuit utilius finiri ipsique, tibi que.

His, & talibus auctoribus usi, confirmant, 116
causam rebus a diis immortalibus judicatam.

Alcidamus quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quæ constat ex enumeratione humanorum malorum : cui rationes eæ, quæ exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Claræ vero mortes pro patria oppetitæ, non solum gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent. Repetunt ab Erichtheo (cujus etiam filia cupide mortem expetiverunt pro vita civium) Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio ; quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoecus vero non prætermittitur ; qui oraculo edito largitus est patriæ suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam jubet, ut hostium sanguis eliciatur suo. Veniunt inde ad propiora. Har- 49
modius in ore, & Aristogiton ; Lacedæmo-

nus Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent: nostros non norunt, quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

- 117 Quæ cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, & ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

Nemo me lacrymis decoret, inquit, nec funera fletu

Faxit.

At vero sapiens ille,

Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis

- 118 *Moerorem, ut celebrent funera cum gemitu.*

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatur videatur, ut exeamus e vita, læti & agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia & levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam & plane in nostram domum

remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen finis animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura, parente omnium, constitutum. Non enim temere nec fortuito fati & creati sumus, sed profecto fuit quædam vis, quæ generi consuleret humano; nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis, & perfugium putemus. Quo utinam ¹¹⁹ velis passis pervehi liceat! sin reslantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid prætermisum, aut relictum putes. *A.* Ego vero: & quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. *M.* Optime, inquam; sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid: cras autem, & quot dies erimus in Tusculano, agamus hæc, & ea potissimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.
